

**Проблеми національної економіки від наслідків агресії
рф проти України та шляхи їх вирішення в інтересах
воєнно-економічної безпеки держави**

Деменєв Олександр Миколайович

кандидат технічних наук, доцент, старший викладач кафедри економіки та фінансового забезпечення інституту логістики та підтримки військ (сил) Національного університету оборони України, проспект Повітряних Сил, м. Київ 03049, Україна, e-mail evgeniyvolkov2231@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2804-1456>

Волков Євгеній Віталійович

слухач Національного університету оборони України, проспект Повітряних Сил, м. Київ 03049, Україна, e-mail evgeniyvolkov2231@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2816-2645>

Пахачук Ярослав Йосипович

слухач Національного університету оборони України, проспект Повітряних Сил, м. Київ 03049, Україна, e-mail: ypakhachuk@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9450-8353>

Ратушняк Сергій Олександрович

ад'юнкт кафедри економіки та фінансового забезпечення, інституту логістики та підтримки військ (сил) Національного університету оборони України, м. Київ, Україна, e-mail: ratushniak-fin@i.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9008-1064>

Прийнято: 27.01.2025 | Опубліковано: 10.02.2025

***Анотація.** У статті досліджено вплив російсько-українського конфлікту на воєнно-економічну безпеку України за період 2014–2024 років. Визначено основні чинники, що спричинили дестабілізацію національної економіки, включаючи анексію Криму, війну на Донбасі та повномасштабне вторгнення РФ в Україну у 2022 році. Особливу увагу приділено аналізу економічних наслідків військових дій, зокрема, руйнування інфраструктури, зниження промислового виробництва, зростання безробіття та перерозподіл бюджетних ресурсів на потреби оборони.*

Досліджено динаміку видатків на оборону, які зросли до рекордних рівнів, досягнувши понад 30% від ВВП у 2022 році. Аналізовано вплив міжнародної фінансової допомоги, яка стала ключовим інструментом підтримки макроекономічної стабільності та фінансування критичних секторів. Висвітлено питання енергетичної безпеки, включаючи виклики, пов'язані з залежністю від російських енергоресурсів, та заходи зі зменшення цієї залежності через диверсифікацію поставок і впровадження енергоефективних технологій.

Окрім економічних та енергетичних аспектів, розглянуто соціальні виклики, спричинені масштабними переміщеннями населення, зокрема, появою внутрішньо переміщених осіб. Зростання соціальних видатків на їх підтримку створило додаткове навантаження на бюджет, але водночас стимулювало економіку шляхом підвищення споживчого попиту. Акцентовано увагу на досвід

країн, що зазнали подібних викликів, таких як Польща, Хорватія, країни Балтії, Південна Корея та Німеччина, для формування рекомендацій щодо вдосконалення політики воєнно-економічної безпеки.

У статті запропоновано стратегічні напрями вдосконалення управління ресурсами, зокрема, підвищення ефективності витрат на оборону, розвитку оборонно-промислового комплексу. Результати дослідження можуть бути корисними для розробки національних стратегій, спрямованих на підвищення стійкості України до зовнішніх загроз і забезпечення її економічної стабільності в умовах конфлікту.

Ключові слова: *воєнно-економічна безпека, російсько-український конфлікт, оборонні витрати, енергетична безпека, міжнародна фінансова допомога.*

Problems of the national economy from the consequences of russia's aggression against Ukraine and ways to solve them in the interests of military and economic security of the state

Oleksandr Demeniev

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Economics and Financial Support, Institute of Logistics and Troop (Force) Support, National Defense University of Ukraine, Povitryani Syly Avenue, Kyiv 03049, Ukraine, E-mail: evgeniyvolkov2231@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2804-1456>

Yevhenii Volkov

Student of the National Defense University of Ukraine, Povitryani Syly Avenue, Kyiv, 03049, Ukraine, E-mail: evgeniyvolkov2231@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2816-2645>

Yaroslav Pakhachuk

Student of the National Defense University of Ukraine, Povitryani Syly Avenue, Kyiv 03049, Ukraine, e-mail: ypakhachuk@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9450-8353>

Serhii Ratushniak

Adjunct of the Department of Economics and Financial Support, Institute of Logistics and Troop (Force) Support, National Defense University of Ukraine, Kyiv, Ukraine, E-mail: ratushniak-fin@i.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9008-1064>

Abstract.. *The Russian-Ukrainian conflict has profoundly impacted Ukraine's military and economic stability. Since 2014, challenges stemming from territorial losses, infrastructural damage, and shifts in the defense landscape have shaped national policy responses. Addressing these crises requires a robust understanding of military-economic interdependencies and external aid's role in stabilizing critical sectors. This study integrates historical data, international experiences, and sectoral analyses to offer actionable insights for enhancing Ukraine's resilience.*

The primary objective of this research is to analyze the effects of the Russian-Ukrainian conflict on Ukraine's military-economic security, identify key challenges, and propose evidence-based measures to bolster economic stability and national resilience against external threats.

The results of the study demonstrated that the increase in defense spending to over 30% of GDP in 2022 was a key factor in strengthening Ukraine's defense capability but imposed significant pressure on the state budget. International financial assistance totaling \$90 billion became an essential tool for maintaining macroeconomic stability and financing critical sectors, although its effective utilization requires improvement. Measures for energy security, including supply diversification and enhanced energy efficiency, significantly reduced dependence on

Russian resources; however, attacks on energy infrastructure remain a serious challenge. The integration of internally displaced persons into the labor market boosted economic activity, despite increasing the burden on social expenditures. The experience of Poland, Croatia, and Germany confirmed that structural reforms, modernization of the defense-industrial complex, and international integration are vital factors for ensuring state resilience. These findings highlight the necessity of a comprehensive approach to enhancing Ukraine's military-economic security in the face of external threats.

Ukraine's experience demonstrates the critical interplay between military readiness and economic stability. The unprecedented allocation of resources to defense strengthened national security but strained other vital sectors. Future strategies must balance defense needs with broader economic priorities, leveraging international aid, modernizing infrastructure, and fostering innovation. Drawing from global examples, Ukraine can build a resilient, sustainable framework to address ongoing and future conflicts.

Keywords: *military and economic security, Russian-Ukrainian conflict, defense spending, energy security, international financial assistance.*

Постановка проблеми. Триваючий російсько-український конфлікт з 2014 року та широкомасштабне вторгнення РФ в Україну у 2022 році спричинило багатогранну кризу, що охопила економічну, соціальну та оборонну сфери України. Критичні втрати інфраструктури, зростання військових видатків до рекордних, залежність від зовнішнього фінансування та енергетичних ресурсів створили безпрецедентний тиск на національну економіку. Масове переміщення населення, зростання соціальних видатків і необхідність модернізації оборонно-промислового комплексу посилюють складність ситуації.

Увагу науковців і практиків (посадовців) привертає відсутність чіткого законодавчого визначення та регламентації поняття “воєнно-економічна безпека”, яке має інтегральний характер і визначає взаємозв’язок економічної

стабільності та обороноздатності держави. Це ускладнює проблему формування системних рішень та стратегій для зміцнення стійкості держави. Ця проблема вимагає розробки інноваційних підходів до управління ресурсами, ефективного використання міжнародної допомоги та врахування успішного досвіду інших країн для адаптації до українських реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження наслідків агресії РФ проти України у вітчизняному науковому і професійному середовищі зосереджуються на впливі війни на національну економіку, соціальну сферу, енергетичну безпеку та оборонно-промисловий комплекс. Аналізуються втрати від руйнування інфраструктури, зростання оборонних витрат і переміщення населення [14, 22]. Увага приділяється міжнародній допомозі, її ефективності та структурним реформам (звіти НБУ, МВФ), а також проблемам енергетичної незалежності та відновлення інфраструктури [21].

Результати досліджень акцентують увагу на необхідності модернізації оборонного комплексу, впровадження інновацій і адаптації досвіду Польщі, Хорватії та Німеччини до Українських реалій. Окремо підкреслюється нерегламентованість поняття «воєнно-економічна безпека», яке є інтегральною категорією, що поєднує економічну та військову безпеку [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Незважаючи на значну увагу до воєнно-економічної безпеки України, досі бракує комплексного бачення її ключових аспектів. Передусім відсутнє чітке законодавче закріплення цього поняття, що ускладнює формування єдиної доктринальної бази та системного підходу в державному управлінні.

Це дослідження має на меті подолання вказаних викликів через розробку та вдосконалення законодавчого поля, впровадження програмно-цільового бюджетування та цифрових механізмів моніторингу витрат, а також розвиток експорту ОПК і комплексних енергетичних стратегій. Запропоновані заходи мають забезпечити формування стійкої системи воєнно-економічної безпеки України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз впливу російсько-українського конфлікту на воєнно-економічну безпеку України, виявлення ключових викликів та обґрунтування заходів для зміцнення економічної стійкості держави.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Наслідки економічної складової воєнно-економічної безпеки.

Безпека є фундаментальною категорією, що відображає стан захищеності особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, які можуть порушити нормальне функціонування та розвиток [1]. Вона характеризує різноманітні сфери життєдіяльності, такі як політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна та інформаційна. Безпека забезпечує умови для стабільного розвитку держави, захисту національних інтересів та прав громадян.

Згідно з Законом України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII [2], національна безпека визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від реальних і потенційних загроз. Звідси витікає, що держава повинна мати механізми та ресурси для протидії загрозам, забезпечення стабільності та розвитку.

У Стратегії національної безпеки України воєнна та економічна безпеки розглядаються як самостійні й ключові складові національної безпеки. Забезпечення воєнної безпеки неможливе без міцної економіки, а економічна безпека недосяжна без захисту держави військовою силою [3].

Визначення воєнної безпеки надано в Законі України «Про національну безпеку України» як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу від воєнних загроз» [2]. Проте, термін «Економічна безпека держави» на законодавчому рівні не встановлений і визначений лише в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, які мають рекомендаційний характер [4].

Поняття «воєнно-економічна безпека» взагалі не регламентовано законодавчо чи нормативно-методично. Воно введене в науковий обіг з кінця 1990-х років як нова наукова категорія та комплексна складова національної безпеки. Стверджується, що воєнно-економічна безпека не є простою сумою воєнної та економічної безпеки, а інтегральною складовою, де ці елементи взаємопов'язані та взаємообумовлені [5].

Автори погоджуються з цим підходом, що підтверджується практичним досвідом України протягом останнього десятиріччя під час проведення АТО (ООС) у 2014–2022 роках та відбиття агресії РФ з 24 лютого 2022 року. Це демонструє тісний зв'язок між воєнною та економічною складовими національної безпеки, створюючи синергетичний ефект для безпеки держави в цілому.

Російсько-український конфлікт, що розпочався у 2014 році з анексії Криму, став переломним моментом у сучасній історії України. Втрата контролю над півостровом не лише спричинила суттєві геополітичні зміни, але й мала серйозні економічні наслідки. Крим був стратегічно важливим регіоном для України з точки зору військової інфраструктури, енергетики та туризму.

Початок війни на Донбасі ще більше ускладнив ситуацію. Донбас був одним з найважливіших промислових регіонів України, концентруючи значну частину важкої промисловості, вугільної та металургійної галузей. Військові дії у 2022 – 2024 роках призвели до руйнування інфраструктури, зупинки підприємств та масового відтоку населення.

Руйнування логістичних ланцюгів та промислових об'єктів призвело до суттєвих економічних втрат. З початку повномасштабного вторгнення та станом на січень 2024 року загальна сума прямих збитків перевищила \$157 млрд за вартістю заміщення. Найбільша частка у загальному обсязі прямих збитків припадає на житлові будівлі (37,5% або \$58,9 млрд) та інфраструктуру (23,4% або \$36,8 млрд). Втрати активів підприємств та промисловості становлять мінімум \$13,1 млрд і продовжують зростати [6].

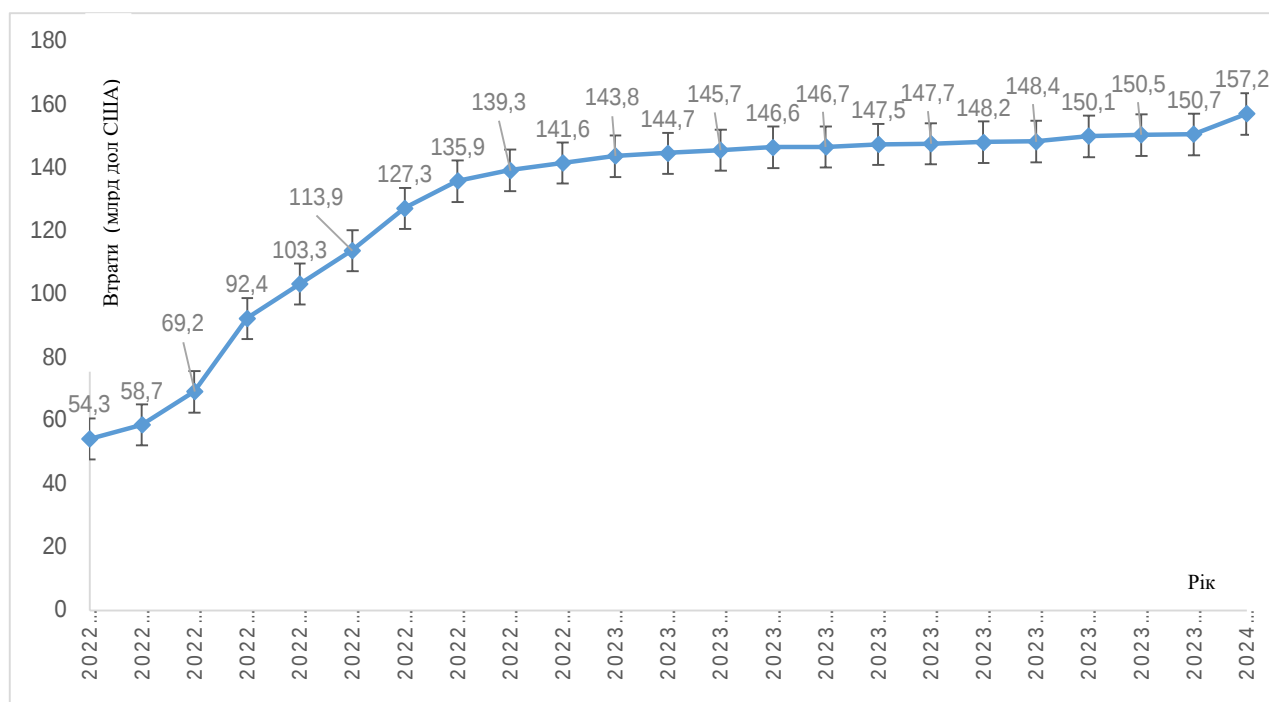

Рис. 1 – Оцінки прямих втрат економіки України в за період 2022-2024 років (млрд дол США)

Джерело: Київська школа економіки [6]

Зростання витрат на сектор безпеки.

У відповідь на військову агресію Україна здійснила масштабну мобілізацію людських та матеріальних ресурсів. Проведено декілька часткових та загальну мобілізації, створено нові військові частини, розгорнуто сили територіальної оборони. Промисловість повністю переорієнтовувалася на потреби оборони, збільшилися обсяги виробництва військової техніки та озброєння.

Мобілізація ресурсів стала центральним компонентом забезпечення воєнно-економічної безпеки держави. Ключовими елементами стали модернізація оборонних виробництв, впровадження інновацій у виробництво озброєння та військової техніки та стратегічне планування мобілізаційної готовності.

Війна на Донбасі та повномасштабне вторгнення РФ в Україну у лютому 2022 року призвели до раптового суттєвого зростання потреб сектору безпеки і

оборони у оборонній продукції та технологіях. Українська оборонна промисловість зазнала значного зростання, отримуючи фінансування від міжнародних донорів та збільшуючи виробничі потужності. Проте, підвищені витрати на оборону створюють тиск на державний бюджет та посилюють вимоги до ефективного управління ресурсами. Динаміка зростання планових видатків на потреби Міністерства оборони України у 2014 – 2024 роках наведена на Рис.2.

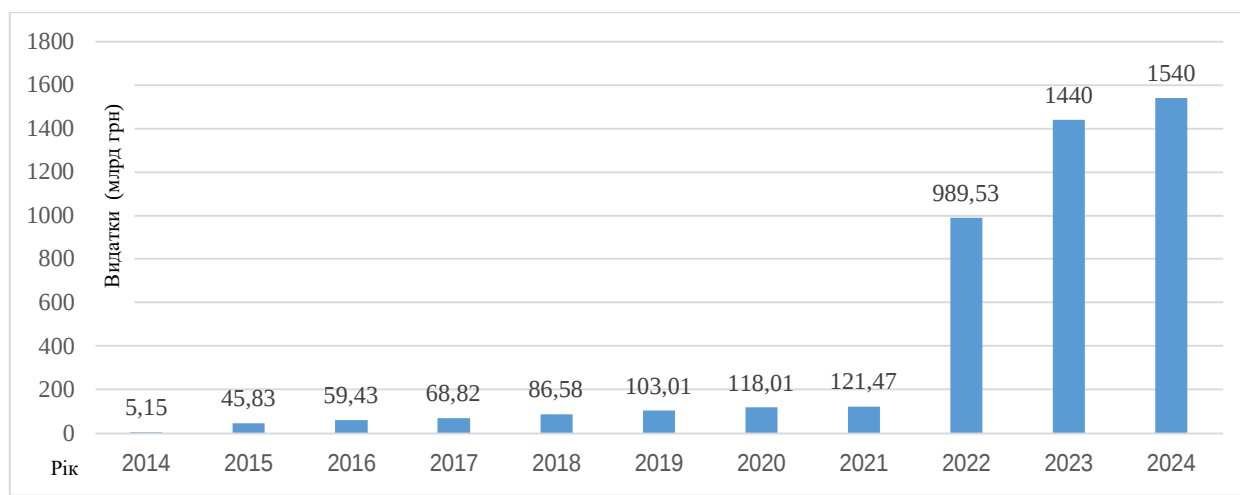

Рис. 2 – Динаміка зростання планових видатків на потреби Міністерства оборони України у 2014-2024.

Джерело: Закон України “Про Державний бюджет України на...” [7-17]

Так, у 2015 році видатки на оборону зросли майже у дев'ять разів, порівняно з попереднім роком, що було пов'язано із необхідністю значного збільшення оборонних витрат у відповідь на загострення конфлікту на Донбасі та анексією Криму. У 2017 році видатки на оборону зросли на 25,1%, а в 2018 році – на 30,6% відповідно, у порівнянні із попередніми роками. Загалом у бюджеті на 2019 було рік заплановано понад 103 013,2 млрд грн для МО України, що на 18% більше, ніж у 2018 році. Стрімке зростання видатків для забезпечення потреб оборони зумовлене не лише потребою забезпечення відбиття збройної агресії, а й розумінням керівництва держави про необхідність поступової реорганізації сектору безпеки і оборони у відповідності до найкращих світових практик.

За даними Ради національної безпеки і оборони України, у 2022 році фінансування безпеки та оборони склало 1 536,6 млрд грн, що становить 32,5% від валового внутрішнього продукту (ВВП) країни. Це стало можливим завдяки внесенню змін до закону «Про Державний бюджет України на 2022 рік», що дозволило збільшити видатки на 1 231,0 млрд грн [18].

У 2023 році продовжувалося стрімке зростання витрат на оборону. Обсяг видатків зріс до 1 440 млрд грн, що свідчило про високі потреби військових у фінансових ресурсах. Це становило приблизно 40,5% від ВВП країни, що підкреслює вагомий пріоритет оборонних витрат у загальній економічній політиці. Основна увага була зосереджена на збільшенні чисельності особового складу, інвестиціях у сучасне озброєння та техніку, а також на забезпеченні військовослужбовців належним грошовим забезпеченням.

Після стрімкого зростання у 2022–2023 роках обсяг коштів, виділених на оборонний сектор, у 2024 році становив 1 540 млрд грн, що на 6,9% більше порівняно з попереднім роком. У відсотковому співвідношенні це складало близько 22% від ВВП, що відображає поступове зниження частки оборонних витрат у загальній економіці.

Проте, у вересні 2024 року Верховна Рада України ухвалила закон про внесення змін до Державного бюджету, що передбачає збільшення видатків на сектор безпеки та оборони на 495,3 млрд гривень. З цієї суми Міністерство оборони України отримає 373,7 млрд гривень, що становить 75,4% від загальної суми додаткових видатків. Кошти будуть спрямовані на утримання особового складу, модернізацію озброєння та військової техніки, а також на дообладнання оборонних рубежів. [19]

Державний бюджет України на 2025 рік передбачає видатки на оборону України у 2,2 трильйона гривень, що складає 26,3% від прогнозованого валового внутрішнього продукту (ВВП) країни

Міжнародна фінансова допомога.

Міжнародна спільнота також активно підтримувала Україну фінансово.

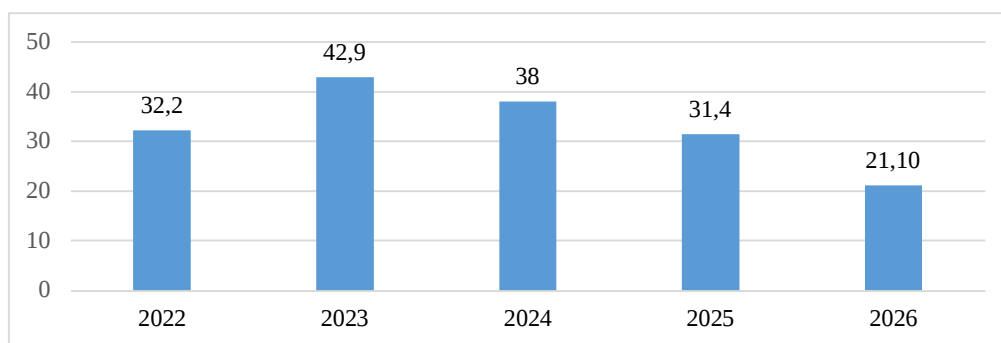

Рис. 3 – Міжнародна фінансова допомога

Джерело: Національний банк України [20]

За даними Національного банку України, фінансова допомога партнерів, яка дає змогу поповнювати міжнародні резерви, є надважливою для України. З початку повномасштабного вторгнення від міжнародних партнерів було отримано близько 90 млрд доларів, більше 27 млрд доларів з яких становили безповоротні грантові кошти.

Фінансова допомога сприяла стабілізації макроекономічної ситуації, підтримці платіжного балансу та здійсненню необхідних структурних реформ в економіці. Однак ефективність використання отриманих ресурсів стала предметом дискусій у фаховому та публічному просторі.

Значна частина фінансової допомоги була спрямована на погашення зовнішніх боргів та підтримку поточних бюджетних витрат - близько 23% ВВП у 2024 році та планується 18% у 2025 році, що обмежувало ту частку допомоги що могла бути для реального сектору економіки.

Водночас у липні 2024 року Національний банк України погіршив прогноз щодо рівня міжнародних резервів на кінець 2024 року до 41,2 млрд доларів (з 43,4 млрд доларів у квітні). Крім того, на 2025 рік прогноз погіршений до 37,3 (з 44,3 млрд доларів), на 2026 рік - до 32,0 млрд доларів (з 39,3 млрд доларів) [20].

Умови надання фінансової допомоги вимагали проведення структурних реформ в економіці, підвищення прозорості витрат, боротьби з корупцією та зміцнення інституцій. Виконання цих умов було складним через внутрішні

політичні та економічні чинники. Відсутність належного контролю та прозорості у витратах неодноразово призводила до неефективного використання ресурсів.

Актualізації енергетичної безпеки.

Енергетична безпека є однією з найважливіших складових національної безпеки України. В умовах повномасштабної війни російська агресія створила нові виклики для функціонування енергетичної системи, що потребують оперативної оцінки та стратегічних рішень

Залежність від російських енергоресурсів стала критичним питанням для України ще до початку агресії РФ. Постійні загрози припинення постачання газу та електроенергії змусили уряд розробити у 2021 році Стратегію енергетичної безпеки до 2025 року. Основними завданнями стали припинення імпорту електроенергії з Росії та Білорусі, синхронізація Об'єднаної енергетичної системи України з європейською енергосистемою ENTSO-E, розвиток відновлюваних джерел енергії та впровадження програм енергоефективності.

З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну у лютому 2022 року енергетична інфраструктура зазнала значних пошкоджень. За даними DiXi Group, понад 70% об'єктів вітроенергетики та 13% сонячної генерації були втрачені через окупацію або знищені [21]. Ці атаки мали на меті дестабілізацію енергопостачання, створення дефіциту енергії та тиск на економіку.

Атомна енергетика, яка традиційно забезпечувала понад 50% електроенергії в Україні, опинилася під особливим тиском. Запорізька АЕС, найбільша в Європі, перебуває під окупацією, що створює загрозу ядерної катастрофи. Однак інші атомні станції працюють на максимальних потужностях, компенсуючи втрати.

Теплові електростанції відіграють ключову роль у покритті пікових навантажень. Проте їхня робота суттєво ускладнилася через постійні обстріли. Знищення Курахівської ТЕС призвело до дефіциту генерації в східних регіонах, що підвищило навантаження на магістральні мережі [21].

Співпраця з Європейським Союзом у сфері енергетики дозволила Україні диверсифікувати джерела постачання газу через реверсні поставки та інтегруватися в європейський енергетичний ринок. Це зменшило залежність від Росії та підвищило енергетичну безпеку України.

Для оцінки стану енергетичної безпеки країни важливо враховувати низку показників, які дозволяють виявити не лише поточні виклики, але й потенційні напрями для вдосконалення. Таблиця 1 «Показники енергетичної безпеки України (2014–2023)» містить основні показники, що відображають ключові аспекти функціонування енергосистеми.

Таблиця 1

Показники енергетичної безпеки України (2014–2023)

Рік	Ресурсна достатність	Економічна доступність	Енергоефективність	Екологічна прийняти	Стійкість енергетичного сектору
2014	0,85	0,88	0,6	0,7	0,82
2015	0,82	0,87	0,62	0,72	0,8
2016	0,78	0,85	0,65	0,73	0,77
2017	0,75	0,83	0,67	0,74	0,75
2018	0,73	0,81	0,69	0,75	0,72
2019	0,71	0,79	0,71	0,76	0,7
2020	0,68	0,76	0,73	0,77	0,68
2021	0,65	0,72	0,74	0,78	0,65
2022	0,6	0,7	0,76	0,79	0,6
2023	0,55	0,68	0,78	0,8	0,55

Джерело: Узагальнено автором на основі матеріалу “Проходження осінньо зимових періодів 2022–2024 рр. стан енергосистеми”[21]

Таблиця 1 містить п'ять ключових показників, які характеризують основні аспекти енергетичної безпеки України протягом 2014–2023 років. Ці показники дозволяють оцінити динаміку ресурсної достатності, економічної доступності

енергоресурсів, ефективності їх використання, екологічної прийнятності енергетичного сектору та стійкості енергосистеми до загроз.

Показник ресурсної достатності показує здатність України забезпечувати свої енергетичні потреби за рахунок власних ресурсів. За аналізований період спостерігається суттєве зниження показника з 0,85 у 2014 році до 0,55 у 2023 році. Це свідчить про зростаючу залежність від імпорту, особливо в умовах втрати контролю над енергетичними ресурсами на окупованих територіях.

Показник економічної доступності демонструє зниження з 0,88 до 0,68. Це вказує на зростання фінансового навантаження на споживачів через підвищення тарифів та світових цін на енергоносії. Низька доступність енергії стає бар'єром для соціально вразливих верств населення та знижує конкурентоспроможність бізнесу.

Показник енергоефективності має позитивну динаміку, зростаючи з 0,60 у 2014 році до 0,78 у 2023 році. Це свідчить про впровадження сучасних енергозберігаючих технологій у промисловості, житлово-комунальному секторі, які сприяють зменшенню енергетичних втрат. Покращення енергоефективності допомагає знижувати загальне енергоспоживання країни.

Показник екологічної прийнятності з 2014 року зріс з 0,70 до 0,80. Це відображає зусилля у сфері екологічної стійкості, включаючи розвиток відновлюваних джерел енергії та зниження рівня викидів парникових газів. Така динаміка свідчить про прогрес у переході до більш сталої енергетики. Цей показник відображає здатність енергосистеми функціонувати безперебійно в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз. За останні роки показник стабільності знизився з 0,82 до 0,55. Основною причиною цього стали масовані атаки на критичну енергетичну інфраструктуру під час війни, які спричинили значні перебої у постачанні електроенергії.

Стійкість енергетичного сектору є важливим показником, який характеризує здатність системи функціонувати в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів. За період з 2014 по 2023 рік спостерігається суттєве погіршення цього

показника: з 0,82 у 2014 році до 0,55 у 2023 році. Така негативна динаміка свідчить про ослаблення загальної стійкості сектору, спричинене сукупністю ключових чинників.

Аналіз свідчить про дві важливі тенденції. Негативна динаміка показників ресурсної достатності, економічної доступності та стабільності енергетичного сектору вказує на суттєвий вплив зовнішніх факторів, особливо військових дій. Ці виклики потребують нагальних заходів для відновлення та підвищення стійкості енергосистеми держави. Позитивні зрушення у сфері енергоефективності та екологічної прийнятності демонструють ефективність структурних реформ і зусиль у напрямку переходу до сталої енергетики. Ці успіхи створюють основу для довгострокового зменшення енергетичних ризиків.

Загострення демографічної безпеки.

Масове переміщення населення з початку агресії РФ стало одним з найгостріших соціальних викликів. Кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб (далі -ВПО) в країні досягає 4,9 млн осіб. Уряд запровадив програми фінансової допомоги на проживання, забезпечення житлом, медичну та освітню підтримку, програми професійної адаптації та сприяння працевлаштуванню.

У 2022 році понад 2,3 млн ВПО отримали допомогу на суму 52,8 млрд грн. У 2023 році допомогу отримали 2,5 млн осіб на суму 73,3 млрд грн. Ці заходи сприяли покращенню якості життя ВПО та зменшенню соціальної напруги [22].

Однак, збільшення соціальних видатків створило додаткове навантаження на державний бюджет, але водночас мало стимулюючий ефект на економіку, підвищуючи споживчий попит та сприяючи розвитку місцевого бізнесу. Успішна інтеграція ВПО в економічну діяльність змогла компенсувати частину бюджетних витрат через збільшення податкових надходжень та зниження рівня безробіття.

Військові дії спричинили зростання державного боргу.

Таблиця 2

Динаміка змін боргу України

Звітний період	Загальний борг млн. дол.	Динаміка змін загального боргу	Зовнішній борг	Внутрішній борг
на 31.12.2014	69 794,8	-4.5%	38 792,2	31 002,6
на 31.12.2015	65 505,7	-6.1%	43 445,4	22 060,2
на 31.12.2016	70 970,9	8.3%	45 604,6	25 366,2
на 31.12.2017	76 305,2	7.5%	48 989,4	27 315,8
на 31.12.2018	78 323,0	2.6%	50 462,5	27 860,5
на 31.12.2019	84 364,5	7.7%	48 940,8	35 423,7
на 31.12.2020	90 255,4	7.0%	53 720,8	36 534,6
на 31.12.2021	97 947,4	8.5%	57 197,0	40 750,4
на 31.12.2022	111 343,7	13.7%	71 398,6	39 945,1
на 31.12.2023	145 316,9	30.5%	101 704,7	43 612,2
на 31.08.2024	154 689,8	6.4%	112 192,4	42 497,4

Джерело: Міністерство фінансів України [22]

Загальний борг України зріс з 69 794,8 млн. дол. США у 2014 році до 154 689,8 млн. дол. США у серпні 2024 року, що свідчить про більш ніж дворазове збільшення за десятирічний період. Найзначніший приріст спостерігається між 2022 та 2023 роками (+30.5%), обумовлений повномасштабним вторгненням Росії у 2022 році та необхідністю масової мобілізації оборонних ресурсів.

Зовнішній борг України демонструє зростаючу тенденцію з 38 792,2 млн. дол. США у 2014 році до 112 192,4 млн. дол. США у 2024 році. Зростання зовнішнього боргу було найбільш стрімким між 2022 та 2023 роками (+30.5%), що пов'язано з необхідністю залучення додаткових міжнародних кредитів та фінансової допомоги для підтримки оборонних та економічних потреб у контексті війни [22].

Внутрішній борг України зростає з 31 002,6 млн. дол. США у 2014 році до 42 497,4 млн. дол. США у 2024 році. Хоча зростання внутрішнього боргу є стабільним, воно менш драматичне порівняно із зовнішнім боргом, що вказує на певну стабільність у внутрішньому фінансовому секторі та можливість держави залучати кошти для внутрішніх потреб без значного збільшення залежності від зовнішніх кредиторів.

Досвід зарубіжних країн у подоланні загроз воєнно-економічній безпеці.

Досвід інших країн, які успішно подолали економічні та воєнно-економічні виклики, є невичерпним джерелом досвіду для стабільності та процвітання України. У сучасному глобалізованому світі, де питання економічної та воєнно-економічної безпеки стають все більш складними, аналіз успішних стратегій інших держав особливо важливий.

Почнемо з Польщі, яка на початку 1990-х років зіткнулася з необхідністю радикальної трансформації економіки і оборонного сектора. Після краху соціалістичної сфери країна зіткнулася з проблемою модернізації застарілої інфраструктури та адаптації до нових геополітичних реалій. Готуючись до вступу в НАТО і Європейський Союз, Польща провела великі реформи, спрямовані на лібералізацію економіки, приватизацію державних підприємств і стимулювання іноземних інвестицій.

В оборонній промисловості була проведена реструктуризація, що передбачає часткову приватизацію і залучення стратегічних інвесторів. Це не тільки підвищило ефективність виробництва, але і сприяло впровадженню новітніх технологій і методів управління. Модернізація армії, включаючи перехід на стандарти НАТО, спеціалізацію армії та модернізацію військової техніки, також була важливим фактором. Ці заходи надали Польщі можливість інтегруватися в євроатлантичну структуру і зміцнити національну безпеку.

Звернемося до досвіду Хорватії, яка після руйнівної війни 1991-1995 років швидко відновила свою економічну і соціальну сферу. У цьому процесі ключову роль відіграла міжнародна допомога з боку ЄС, Світового банку та інших країн,

спрямована на відновлення інфраструктури, підтримку малого та середнього бізнесу та стабілізацію фінансового сектору. Хорватія провела реформи, спрямовані на поліпшення інвестиційного клімату, боротьбу з корупцією та підвищення адміністративної прозорості. В оборонному секторі Країна оптимізувала свої військові ресурси, зменшила надлишкові потужності, покращила озброєння та сприяла вступу до НАТО у 2009 році.

Досвід Німеччини після Другої світової війни також є яскравим прикладом успішного відновлення економіки. План Маршалла відновити Європу надав Німеччині необхідні фінансові ресурси. Однак важливу роль відіграли реформи Людвіга Ерхарда, спрямовані на лібералізацію економіки, створення соціальної ринкової економіки та заохочення підприємництва. Це призвело до так званого «дива німецької економіки», завдяки якому країна змогла в короткі терміни відновити свій промисловий потенціал і стала однією з найбільших економік світу.

Для України ці приклади не тільки цікаві, а й мають практичне значення. Польський досвід демонструє важливість комплексних реформ в оборонному секторі та позитивну привабливість іноземних інвестицій для модернізації промисловості. Хорватія підкреслює ефективність міжнародної підтримки та інтеграції в європейські структури як засіб стабільності та розвитку.

Враховуючи власний потенціал, Україна має можливість адаптувати ці практики до своєї реальності. Інтеграція в структуру Європи і Євроатлантичного Альянсу, глибокі економічні реформи, модернізація оборонного сектора і розвиток інноваційних виробництв можуть стати важливими напрямками стратегічного розвитку.

Таким чином, досвід інших країн показує, що навіть після глибоких криз і військових конфліктів успіх може бути досягнутий за наявності чіткої стратегії, політичної волі та соціальної інтеграції навколо спільних цілей. Україна стикається з історичними проблемами, але в той же час у неї є унікальна

можливість використовувати кращі міжнародні практики для створення сильної, процвітаючої і безпечної держави.

Висновки. Починаючи з початку агресії РФ в Україні спостерігається постійне зростання оборонних витрат з 30% ВВП у 2022 році до 40,7% ВВП у 2024 році і запланованих 26,3% ВВП на 2025 рік. Це суттєво зміцнює обороноздатність держави, але створює значний фінансовий тиск на бюджет, вимагаючи стратегічного управління ресурсами.

Збільшення чисельності ЗС України через мобілізацію забезпечило оборонний потенціал, але потребувало значних фінансових витрат на утримання військовослужбовців. Розвиток оборонно-промислового комплексу та перепрофілювання підприємств сприяли виробництву військової продукції та стимулювали економіку.

Модернізація озброєння стала ключовим пріоритетом, значні ресурси були спрямовані на закупівлю сучасної техніки та впровадження інновацій. Міжнародна допомога компенсувала внутрішні дефіцити, але створила залежність і вимогу ефективного управління отриманими ресурсами.

Станом на 2025 рік економіка адаптувалася до військових потреб, зменшуючи залежність від імпорту через локалізацію виробництва. Водночас посилена увага до оборони обмежила фінансування освіти, охорони здоров'я та інших сфер, що підвищило соціальну напругу.

Зростання державного боргу вимагає прозорого моніторингу та раціоналізації витрат. Ефективне управління фінансовими ресурсами та залучення інвестицій у технології є необхідними для довгострокової стабільності України навіть за умов тривалого конфлікту. Таким чином, переорієнтація ресурсів на оборонні потреби дозволила забезпечити стійкість та боєздатність Збройних Сил України. Водночас для збереження соціально-економічної стабільності необхідно відновлювати фінансування інших важливих секторів економіки, забезпечувати прозорість у використанні ресурсів і залучати інвестиції в інноваційні технології.

Пропозиції з шляхів відтворення та поступового зміцнення воєнно-економічної безпеки держави. Напрями вдосконалення та оптимізації оборонних витрат є ключовим завданням для забезпечення економічної стійкості та національної безпеки України. Це вимагає впровадження комплексного підходу, спрямованого на підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, мінімізацію втрат та забезпечення прозорості у прийнятті та реалізації рішень за наступними заходами.

1. Ефективне планування оборонних витрат починається зі створення чіткої стратегії, яка базується на довгострокових цілях національної безпеки. Необхідно провести глибокий аудит поточних оборонних витрат, щоб виявити слабкі місця у фінансуванні сектору оборони та визначити пріоритетні напрями для інвестування. Зокрема, важливо ідентифікувати проекти, які приносять максимальний стратегічний ефект за найменших витрат. Цей аналіз має бути основою для формування оборонного бюджету.

2. Важливим кроком є впровадження системи програмно-цільового бюджетування в оборонному секторі. Це дозволить забезпечити чітке співвідношення між виділеними коштами та досягнутими результатами. Наприклад, бюджет має включати конкретні програми з розробки нових зразків озброєння, модернізації існуючої техніки, підготовки кадрів тощо. Кожна програма повинна супроводжуватися деталізованим планом витрат та прогнозом очікуваних результатів.

3. Для підвищення прозорості витрат необхідно створити сучасну цифрову систему моніторингу бюджету оборонного сектору. Вона дозволить у режимі реального часу відстежувати використання коштів, контролювати дотримання бюджетних обмежень і виявляти випадки нецільового використання ресурсів. Така система повинна бути доступною для аудиторів і громадськості, що посилить довіру до процесу управління фінансами.

4. Особливу увагу слід приділити залученню міжнародного досвіду та інновацій. Співпраця з міжнародними організаціями та партнерами дозволить

впровадити кращі практики управління оборонними витратами, а також отримати доступ до сучасних технологій. Важливим напрямом є інтеграція в міжнародні оборонні програми, які часто передбачають спільне фінансування проєктів.

5. Не менш важливою є система оцінювання ефективності витрат. Для цього необхідно запровадити індикатори ефективності, які відображатимуть ступінь досягнення поставлених цілей. Наприклад, можна використовувати показники бойової готовності, рівня оснащення армії сучасною технікою, ступеня захищеності військових баз тощо.

Отже, оптимізація оборонних витрат передбачає не лише раціональне планування й ефективне використання бюджетних коштів, але й створення прозорої системи контролю, впровадження інновацій та забезпечення міжнародної співпраці. Такий підхід дозволить підвищити ефективність витрат у секторі оборони та знизити фінансове навантаження на економіку країни, водночас зберігаючи високу боєздатність Збройних Сил України.

6. Реформа системи управління фінансами у сфері оборони є важливим кроком для забезпечення ефективного використання ресурсів, прозорості та підзвітності в умовах тривалого збройного конфлікту. Центральним елементом цієї реформи має стати впровадження сучасної цифрової платформи, яка дозволить у режимі реального часу відстежувати всі фінансові операції. Така платформа забезпечуватиме автоматичний збір, обробку та аналіз даних про витрати, що дозволить оперативно виявляти нецільове використання ресурсів, фінансові порушення або зловживання. Інтеграція цієї системи з іншими державними інформаційними базами, зокрема системою державних закупівель, дозволить охопити весь цикл витрат: від планування до виконання контрактів. Крім того, інтеграція з міжнародними системами моніторингу фінансів сприятиме підвищенню довіри до управління ресурсами з боку партнерів і донорів.

7. Важливим компонентом цифрової платформи повинна стати система візуалізації даних, яка у зручному форматі надаватиме інформацію про витрати. Це можуть бути графіки, діаграми або інтерактивні панелі, що забезпечать доступність і зрозумілість даних для широкого кола користувачів, включаючи аудиторів, громадські організації та міжнародних партнерів.

8. Додатковим аспектом реформи є запровадження системи регулярного аудиту, який має здійснюватися незалежними органами для об'єктивної оцінки ефективності використання коштів. Результати аудитів повинні бути публічно доступними, що сприятиме довірі громадськості та міжнародної спільноти. Публічне звітування про використання ресурсів також є необхідною умовою. Уряд має регулярно оприлюднювати детальні звіти про витрати у сфері оборони, які міститимуть інформацію про цілі витрат, джерела фінансування, результати реалізації програм і виявлені порушення. Це забезпечить прозорість та підвищить рівень довіри.

9. Впровадження інновацій в управління фінансами у сфері оборони. Сучасні технології, такі як штучний інтелект і блокчейн, повинні стати основою реформованої системи. Штучний інтелект може використовуватися для аналізу великих обсягів даних, прогнозування ризиків і виявлення аномалій у витратах, тоді як блокчейн-технології забезпечать незмінність і надійність фінансових записів, виключаючи можливість їх підробки.

10. Впровадження цих заходів дозволить суттєво підвищити ефективність управління фінансами у сфері оборони, знизити корупційні ризики та сприяти раціональному використанню ресурсів. У довгостроковій перспективі це забезпечить стабільність економіки, зміцнення обороноздатності країни та підвищення довіри як з боку громадян, так і міжнародних партнерів.

11. Зменшення залежності від зовнішніх запозичень є стратегічно важливим завданням для України, особливо в умовах збройного конфлікту, що триває. Для забезпечення фінансової стійкості держави необхідно створити

умови для збільшення внутрішніх бюджетних доходів і зменшення навантаження на зовнішній борг.

12. Водночас необхідно стимулювати розвиток інновацій у виробництві оборонної продукції, оскільки сучасні технології значно підвищують додану вартість і привабливість товарів на світовому ринку. У цьому контексті важливим є залучення інвестицій у дослідження та розробки, співпраця з міжнародними компаніями та інститутами, а також підтримка стартапів, які працюють у сфері оборонних технологій.

13. Зменшення залежності від зовнішніх запозичень також потребує ефективного використання отриманих коштів і зменшення боргового навантаження на економіку. Це включає раціоналізацію бюджетних витрат, пріоритизацію фінансування стратегічно важливих напрямів і забезпечення прозорості в управлінні державним боргом.

Таким чином, вдосконалення податкової політики та підтримка експорту оборонної продукції можуть стати основними інструментами для зменшення залежності від зовнішніх запозичень. Це дозволить не лише стабілізувати фінансову ситуацію, але й створити умови для сталого економічного розвитку країни навіть в умовах тривалого конфлікту.

14. Збалансований підхід до фінансування. Збалансований підхід до фінансування є одним із ключових завдань для забезпечення стійкого розвитку України в умовах тривалого збройного конфлікту. Перенаправлення значної частини бюджетних ресурсів на оборонні потреби, хоч і є виправданим кроком, призвело до суттєвого скорочення фінансування соціально значущих сфер, таких як освіта, охорона здоров'я та культура. Це викликало соціальну напругу, зниження якості життя населення та втрати в галузях, які є основою для розвитку людського капіталу. Для поступового відновлення фінансування цих сфер потрібен збалансований і стратегічний підхід.

15. Раціоналізація використання наявних ресурсів також є важливим напрямом. Для цього необхідно провести аудит соціальних програм, щоб

виявити дублюючі або неефективні проєкти, які можна скоротити або оптимізувати. Важливо впровадити сучасні цифрові технології в управління фінансами соціальних сфер, що дозволить зменшити втрати через корупцію або нецільове використання коштів. Крім того, доцільно запровадити моніторинг ефективності витрат із використанням чітких показників результативності, які допоможуть оцінити реальний вплив бюджетного фінансування.

16. Скорочення бюджетного навантаження також можливе через активне залучення приватного сектору до співфінансування соціальних програм. У сфері освіти це може включати співпрацю з бізнесом у створенні навчальних програм та забезпеченні матеріально-технічної бази. У медичній галузі — залучення приватних інвестицій для будівництва лікарень, закупівлі обладнання та підтримки інноваційних медичних технологій. У культурній сфері доцільно стимулювати меценатство через запровадження податкових пільг для спонсорів культурних проєктів.

17. Підтримка оборонно-промислового комплексу є стратегічним пріоритетом для України в умовах тривалого збройного конфлікту. Розвиток вітчизняного виробництва військової техніки та озброєння дозволить не лише забезпечити потреби Збройних Сил України, але й зміцнити економіку, створити нові робочі місця та підвищити конкурентоспроможність української продукції на міжнародному ринку. Для досягнення цих цілей необхідно реалізувати комплекс заходів, спрямованих на модернізацію галузі, стимулювання інновацій та залучення інвестицій.

Одним із ключових завдань є модернізація ОПК, яка включає оновлення виробничих потужностей, впровадження сучасних технологій та підвищення ефективності управління підприємствами. Держава має розробити програму модернізації ОПК із цільовим фінансуванням таких напрямів, як створення високотехнологічного озброєння, бронетехніки, безпілотних систем та засобів радіоелектронної боротьби. Одночасно слід інвестувати в науково-дослідницькі

роботи (НДР), спрямовані на створення нових зразків техніки, а також розвивати співпрацю між науковими установами, університетами та підприємствами ОПК.

Програми імпортозаміщення є важливим інструментом для зменшення залежності від іноземних постачальників комплектуючих та підвищення рівня самозабезпеченості. Для їх успішної реалізації необхідно провести аналіз залежності від імпорту та визначити критично важливі компоненти, які потребують локалізації виробництва. Підприємства, що впроваджують імпортозамінні технології, повинні отримувати державну підтримку у вигляді пільгового кредитування, грантів на розвиток виробництва та податкових стимулів. Крім того, слід створити замкнені виробничі цикли для ключових видів продукції, що забезпечить автономність у виробництві озброєння.

Залучення приватного сектору до розвитку ОПК є важливим напрямом. Для цього необхідно створити сприятливі умови для інвесторів, зокрема через запровадження державно-приватного партнерства (ДПП), яке дозволить об'єднати ресурси держави та бізнесу для реалізації масштабних проєктів. Варто також передбачити податкові пільги для інвесторів, які вкладають кошти у розвиток оборонної промисловості, та спростити доступ приватних компаній до державних оборонних замовлень через прозорі тендерні процедури.

Інтеграція інноваційних технологій у виробничі процеси має стати основою для довгострокового розвитку ОПК. Створення стартапів у сфері оборонних технологій, впровадження сучасних технологій, таких як штучний інтелект, робототехніка та кіберзахист, значно підвищить конкурентоспроможність продукції. Для цього важливо стимулювати інвестиції у дослідження та розробки, залучати міжнародний досвід та розвивати спільні проєкти з провідними світовими компаніями.

Таким чином, підтримка та розвиток оборонно-промислового комплексу є стратегічно важливим завданням, яке потребує комплексного підходу. Модернізація виробництва, реалізація програм імпортозаміщення, залучення приватних інвестицій та розвиток експорту дозволять забезпечити потреби армії,

зміцнити економіку та підвищити міжнародний статус України як виробника високоякісної оборонної продукції.

Розвиток міжнародного партнерства є одним із ключових напрямів забезпечення довгострокової стабільності та модернізації оборонного комплексу України. У контексті тривалого збройного конфлікту міжнародна підтримка, зокрема у вигляді грантової допомоги, відіграє вирішальну роль у забезпеченні ресурсами для впровадження інновацій, розвитку наукової бази та зміцнення обороноздатності країни. Для досягнення цієї мети необхідно реалізувати комплекс заходів, які сприятимуть залученню грантів, поглибленню співпраці з міжнародними партнерами та ефективному використанню отриманих ресурсів.

18. Першочерговим завданням є розробка національної стратегії залучення грантової допомоги. Ця стратегія має визначити пріоритетні напрями фінансування, зокрема модернізацію виробничих потужностей, впровадження інноваційних технологій, навчання кадрів та розвиток науково-дослідницької інфраструктури. Важливо окреслити коло ключових партнерів, таких як уряди іноземних держав, міжнародні організації, оборонні альянси (наприклад, НАТО) та приватні фонди, а також забезпечити ефективні механізми управління грантовими ресурсами.

Для успішного залучення грантів необхідно підготувати конкурентоспроможні проекти. Проектна документація має відповідати міжнародним стандартам, бути чітко структурованою та демонструвати значний соціально-економічний і оборонний вплив. Зокрема, важливо акцентувати увагу на довгострокових перевагах, таких як створення нових робочих місць, підвищення технологічного рівня виробництва та інтеграція України до міжнародних систем безпеки.

19. Активна участь у міжнародних оборонних ініціативах є важливим напрямом для поглиблення партнерства. Україна має розширити співпрацю в межах програм НАТО, спрямованих на модернізацію оборонних систем і впровадження стандартів Альянсу. Спільні дослідницькі та виробничі проекти з

провідними світовими виробниками озброєнь дозволять отримати доступ до передових технологій і знань. Інтеграція до міжнародних програм також сприятиме зміцненню позицій України як надійного партнера у сфері безпеки.

Прозорість та ефективність використання грантових коштів є критично важливими для збереження довіри донорів. Для цього необхідно впровадити сучасні цифрові платформи для моніторингу витрат у режимі реального часу, що дозволить забезпечити цільове використання коштів. Регулярний аудит проектів, здійснюваний незалежними експертами, а також публічне звітування про результати реалізації проектів, фінансованих за рахунок міжнародної допомоги, сприятимуть підвищенню довіри з боку громадськості та партнерів.

20. Значну увагу слід приділити розвитку науково-дослідницької інфраструктури. Інвестиції у створення сучасних лабораторій та центрів для розробки новітніх технологій у сфері оборони є важливими для забезпечення довгострокового розвитку. Обмін досвідом між українськими та іноземними дослідниками, а також участь у міжнародних програмах обміну дозволять підвищити рівень української науки та технологій.

21. Формування позитивного міжнародного іміджу України як надійного партнера є важливим аспектом для розширення співпраці. Інформаційні кампанії, які демонструють успіхи України у впровадженні реформ та ефективному використанні міжнародної допомоги, сприятимуть зміцненню її позицій на світовій арені. Активна участь у міжнародних форумах і конференціях дозволить презентувати досягнення українського оборонного комплексу та залучити нових партнерів.

Таким чином, розвиток міжнародного партнерства та залучення грантової допомоги є стратегічно важливими для модернізації оборонного комплексу України. Реалізація цих заходів дозволить забезпечити стійкий розвиток галузі, інтегрувати Україну у світову систему безпеки та зміцнити її позиції як важливого гравця на міжнародній арені.

Список використаних джерел

1. Ковальчук О. О. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки // Вісник НАН України. – 2017. – № 4. – С. 30–35.
2. Закон України про національну безпеку України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII.
3. Указ Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 року Про Стратегію національної безпеки України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
4. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.
5. Ткач І. М. Концептуальні засади воєнно-економічної безпеки держави: монографія. – Київ: НУОУ ім. І. Черняхівського, 2018. – 312 с.
6. Київська школа економіки. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України. URL: <https://kse.ua>.
7. Закон України про Державний бюджет України на 2014 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-18>.
8. Закон України про Державний бюджет України на 2015 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-19>.
9. Закон України про Державний бюджет України на 2016 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-19>.
10. Закон України про Державний бюджет України на 2017 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.
11. Закон України про Державний бюджет України на 2018 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>.
12. Закон України про Державний бюджет України на 2019 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>.
13. Закон України про Державний бюджет України на 2020 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20>.

14. Закон України про Державний бюджет України на 2021 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20>.
15. Закон України про Державний бюджет України на 2022 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20>.
16. Закон України про Державний бюджет України на 2023 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20>.
17. Закон України про Державний бюджет України на 2024 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20>.
18. Рада національної безпеки і оборони України. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/>.
19. Міністерство оборони України. Бюджет-2024: Уряд збільшив видатки на оборону майже на 500 млрд грн. URL: <https://mod.gov.ua/news/byudzheth-2024-uryad-zbilshiv-vidatki-na-oboronu-majzhe-na-500-mlrd-grn-1>.
20. Національний банк України. Звіт про монетарну політику. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/report>.
21. DiXi Group. Проходження осінньо-зимових періодів 2022–2024 рр. Стан енергосистеми.
22. Міністерство фінансів України. Державний зовнішній борг України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/foreign/>.
23. Міністерство соціальної політики України. Внутрішньо переміщені особи. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>.